

ISSN 2394-5303

Printing[®] Area

Issue-60, Vol-03 December 2019

Reviewed International Refereed Research Journal

Editor

Dr.Bapu G.Gholap

15) महात्मा गांधीजींची ग्रामस्वराज्य संकल्पना प्रा. डॉ. बाभुळगावकर किशन सत्ताजी, हिंगोली	72
16) जीवन नाट्याचा आविष्कार : स्त्री गीत डॉ. जयदेवी पवार, लातूर	75
17) कृषिजीवनाचे वास्तव आविष्कृत करणारी ग्रामीण कविता प्रा.डॉ. सदाशिव सरकटे, गढी	78
18) महात्मा बसवेश्वर आणि काही संत : एक साम्य डॉ. राजीव यशवंते, पूर्णा	82
19) रा.रं.बोराडे यांच्या साहित्यामधील ग्रामीण जीवन डॉ. एम. पी. खेडेकर, वाशिम	85
20) भारतीय संगीतातील कंठसंस्काराचे महत्व डॉ. स्नेहल दत्तात्रय शेंबेकर, अकोला	88
21) इंदिरा संत यांच्या कविता संग्रहातील कवितांचा विचार डॉ. देवेंद्र शेषराव तातोडे, नागपूर	90
22) अहमदनगर जिल्ह्यातील राजकीय प्रक्रिया: राजकीय पक्षांची वाटचाल (१९५० ते १९९०) - एक अभ्यास श्री. जिजाभाऊ सिताराम घुले, डॉ. संजय बापुराव गायकवाड	92
23) अंट्रोसिटी कायदा आणि सामाजिक न्याय प्रा.डॉ.सौ.अरुंधती पाटील, चंद्रकांत सुधाकर गांगुर्डे, बीड	99
24) महानुभाव संप्रदाय तत्त्वज्ञान व आचारपद्धती काल व आज प्रा. नरसिंग कदम, उदगीर	104
25) वसंत आबाजी डहाके : जीवन आणि वाङ्मयीन व्यक्तिमत्व कु. जोत्सना राऊत	106
26) "मंजुल भगत की कहानियों में व्यक्त स्त्री चेतना" डॉ. नागराज उत्तमराव मुळे, लातूर	109
27) राजस्थान में शिक्षा के विकास में ईसाई मिशनरियों का योगदान अमनदीप, जयपुर	111
28) वसुधैव कुटुम्बकम् प्रा. रामसिंह एन. डोडिया, गिर सोमनाथ	115

Co-ordinator

Printing Area : Interdisciplinary Multilingual Refereed Journal

प्रकर्षाने रेखाटले आहे. शेतकऱ्यांच्या कष्टमय जीवनाची जाणीवही व्यक्त केलेली दिसते. शासन दरबारी त्यांची होणारी पिळवणूक कवितेतून प्रकट केली आहे. ग्रामीण कवितेतून संवेदनशीलता, निसर्ग प्रेम, मातीशी इमान राखण्याची वृत्ती, सामाजिक बांधीलकी इत्यादींना त्यांनी कवितेतून साकार केले आहे; तसेच ग्रामीण दाहक वास्तवाचे चित्रण परिणामकारक झाल्याचे दिसून येते.

संदर्भ

१. यादव आनंद - ग्रामीणता : साहित्य आणि वास्तव, मेहता पब्लिशिंग हाऊस, पुणे, प्रथमावृत्ती १९८१, पृ.क्र.७३
२. मुलाटे वासुदेव - ग्रामीण साहित्य : चिंतन आणि चर्चा, स्वरूप प्रकाशन, औरंगाबाद, द्वितीयावृत्ती २०१०, पृ.क्र.३९
३. चिद्वरवार दीपक - 'बहिणाबाईंच्या कवितेतील कृषक जाणिवांचे चित्रण' अक्षरवाङ्मय, जुलै-ऑग.-सप्टे. २०१७ अहमदपूर पृ.क्र.१०२
४. जाधव गजानन - 'ना.धों.महानोरांच्या कवितेचे वेगळेपण' युगवाणी, ए.मे.जून २०१२ वि.सा.संघ नागपूर पृ.क्र.३२
५. मुलाटे वासुदेव - उनि पृ.क्र.५७
६. पाटणकर वसंत-इंद्रजित भालेराव यांची कविता ' कवितारती, जाने-फेब्र.२०१२, देवपूर, धुळे, पृ.क्र.२०

आधारभूत ग्रंथ

१. सार्वेकर कैलास- मराठी ग्रामीण कवितेचा इतिहास, मेहता पब्लिशिंग हाऊस, पुणे, प्रथमावृत्ती, ऑक्टो.१९९९.
२. संपा.कुंभार, भैरव, कदम मन्दा- जित्राब, हिरण्यकेशी प्रकाशन, कोल्हापूर, तृतीयावृत्ती जून १९९८.
३. भिरूड प्रमिला- बहिणाजीची गाणी, एक अभ्यास, व्यंकटेश प्रकाशन, जळगाव, द्वितीयावृत्ती, ऑगस्ट २००३.

महात्मा बसवेश्वर आणि काही संत : एक साम्य

डॉ. राजीव यशवंते

मराठी विभाग,
गुरुबुद्धी स्वामी महाविद्यालय, पूर्णा

महात्मा बसवेश्वर १२ व्या शतकातील मानवत संत होते. जवळ लोक कल्याणाचा ध्यास होता. माणूस सुखी पाहिजे हेच त्यांच्या जीवनाचे ध्येय होते. भारताच्या दृष्टीने १२ शतक अत्यंत महत्त्वाचे होते. कारण, या शतकात सांस्कृतिक व सामाजिक विकासाला चालना मिळत चाललेली गौतम बुद्ध, महात्मा चक्रधर स्वामी, संत ज्ञानेश्वर, संत नागाराम, संत गुरुनानक इत्यादी संतांची भक्तिमय कार्यप्रणाली लोकजागृतीची, प्रबोधनाची तळमळ आणि महात्मा बसवेश्वर तळमळ एकच होती. यासर्व मानवतावादी संतांचे समाजहित ध्येय होते. या संस्थांमध्ये आणि महात्मा बसवेश्वरांमध्ये साम्य आपल्याला बघायला मिळतील. महात्मा बसवेश्वरांच्या व आणि गौतम बुद्ध, चक्रधर स्वामी, संत ज्ञानेश्वर, संत नामदेव तुकाराम, संत कबीर, संत गुरुनानक यांच्या काव्यात एकच विचार प्रवाह आहे. सवांनी लोकभाषेचा वापर करून, आवाणीला जनसामान्यात पोहोचविले. भोळ्या, भावड्या लोकांना वा जगण्याचा मार्ग दाखविला. भक्ती बदल सांगताना महात्मा बसवेश्वर एका वचनात म्हणतात-

त्रिविध दासोहवीना नसल्यास काय?

गायिल्यास काय? पठल्यास काय?

मयूर नाही का नाचत? विणा नाही का गात?

पोपट नाही का बोलत?

जो भक्तीविहिन तो कुंडलसंगमात अप्रिय!

महात्मा बसवेश्वरांचे वचन वाङ्मय, महात्मा चक्र

महानुभव पंथीय वाङ्मय तसेच ज्ञानदेव, नामदेव, तुकाराम कबीर, गौतम बुद्ध, गुरुनानक यांचे वाङ्मय आजही तर अनुयायांनी सांभाळून ठेवले, नव्हे तर प्रत्येकाच्या ओठावरचे जीव

Co-ordinator
IQAC

Shri Guru Buddhiswami Mahavidyalaya
Purna (Jn) Dist. Parbhani

Printing Area : Interdisciplinary Multilingual Refereed Journal

Shri Guru Buddhiswami Mahavidyalaya
Purna (Jn.) Dist. Parbhani

जाले. 'श्री बसवेश्वर ते श्री ज्ञानेश्वर : एक चिंतन' या पुस्तकाला 'दोन शब्द' लिहिताना अशोक कामत म्हणतात, "ज्ञानदेव-नामदेव सुमारे शतकभर आधी पंढरपुरच्या निकट मंगळवेढ्यात वावरलेल्या बसवेश्वरांचे जीवनचरित्र अत्यंत नाट्यमय प्रसंगानी भरलेले आहे. त्यांना ब्राह्मण परिवारात जन्म मिळाला पण, ब्राह्मणी वृत्ती त्यांच्यात मुळीच नव्हती. त्यांनी गुरुग्रही राहून उर्दंड विद्या व्यासंग केला. देशाटन करीत सत्संग अनुभवला. विद्वान पंडित म्हणून ख्याती मिळवली. आपल्या बौद्धिक चातुर्याने राजदरबारच्या मंडळींना आकृष्ट केले. पुढे ते पंतप्रधान पदापर्यंत पोहोचले पण सामाजिक समतेचे जे व्रत त्यांनी अंगिकारले होते, ते मात्र सोडले नाही. त्यातून त्यांना भयानक सामाजिक, राजकीय संघर्षाला सतत सामोरे जावे लागले. अखेर त्यातच त्यांचा दारूण अंत झाला, पण बसवेश्वरांचे क्रांतिकारी विचार सांगणारी वचने साहित्य सामाजिक समतेची धगधगती ज्योत ठरले. बसवेश्वरांनी व्यक्त केलेल्या नवविचारांचा प्रकाश शिवशरणांनी आणि पुढे वारकऱ्यांनी बरीच चांगली कामगिरी केली. ते जातिभेद पूर्णपणे मोडू शकले नाही. पण त्याची तीव्रता त्यांनी निश्चितच कमी करण्याचा प्रयत्न केला. असे क्रांतिकार्य बसवेश्वरांचे समकालीन असणारे आणि गुजरामधून महाराष्ट्राकडे आलेले महानुभव पंथ संस्थापक स्वामी चक्रधर यांनी आपल्या परीने केले. त्यांनी पंचकृष्ण मानले. द्वैताधिष्ठित तत्त्वज्ञान आणि विशिष्ट आचारधर्म मांडून अनेक मठ महंत अन् पंडितासह साऱ्या समाजातील स्त्री-पुरुषांना आपल्या पंथात एकत्र आणण्याचा प्रयत्न केला. पुढे महानुभवांनी श्री चक्रधरांना भगवान मानले. पंथात विभूतीपूजा आली. पण महानुभवांनी मराठी वाङ्मयाचे दालन समृद्ध केले. ते काव्य म्हणून रसपूर्ण तर आहेत पण त्यात जे सामाजिक निरीक्षण आणि नवविचार आले ते काळाच्या संदर्भामध्ये महत्त्वाचे ठरतात."

तसेच ते पुढे म्हणतात, "महात्मा बसवेश्वर, महात्मा चक्रधर दोघेही लोकभाषेचे अभिमानी आणि समतेचे खंदे पुरस्कर्ते. त्यांच्या नंतर १२७५ ते १२९६ या केवळ एकवीस वर्षांच्या काळात वारकरी भागवत धर्म मंदिराची पायाभरणी करणारे ज्ञानदेव आले. 'वेद तिही वर्णांच्या कानी लागला' म्हणून त्यांनी भगवद्गीता घेऊन तिच्यावर 'देशीकार लेणे' सजविले. 'जे जे भेटे भूत ते ते मानिजे भवंत' अशी दृष्टी ठेवून जीव, जगत आणि जगदीश्वर यांच्याकडे प्रमाने पहायला शिकवले. ज्ञानदेव, योगीराज आणि चिंतक होते, तर त्यांचे सखे संगती संत नामदेव कुशल संघटक, प्रभावी कीर्तनकार आणि प्रचारक होते. त्यांनी पंढरीची वारी थेट पंचनद्यांच्या प्रदेशापर्यंत विस्तीर्ण केली. भाषा, प्रांत, पंथ, उपास्य यांच्या भेदात बाजूला सारून 'ज्ञानदेव तत्त्व' वाढविले. विलक्षण वेगाने आणि

कालोचित दृष्टी राखून कल्पकतेने सामाजिक, सांस्कृतिक जागृतीचे कार्य केले. त्यातून पुढे उत्तरेत कबीरदास-नानकदेव आणि एकूणच 'संतमत' चळवळीला बळ मिळाले."

महात्मा बसवेश्वरांची कन्नड वचने जनसामान्यांत ठाण मांडून बसल्याचे दिसते. त्याचबरोबर प्रस्तुत लेखात ज्या संतांचा विचार मांडला, त्यांच्या काव्याने जनमानसात अढळ स्थान मिळवल्याचे दिसते. शीख धर्माचे संस्थापक गुरू नानक आणि महात्मा बसवेश्वर यांच्या विचार तत्त्वज्ञानात खूप साम्य आढळते. या संदर्भात अशोक कामत 'दोनशब्द' लिहिताना म्हणतात की, "म. बसवेश्वर आणि पंजाबमधील शीख धर्माचे संस्थापक गुरूनानक यांच्या तत्त्वज्ञानात बरेचसे साम्य आहे. संत ज्ञानदेवांचे संग संत नामदेव (१२७०-१३५०) पंजाबात जवळजवळ वीस वर्ष वावरले. पुढे कबीरदासांनी (१३९८-१५१८) यांच्यापासून प्रेरणा घेतली. त्यानंतर गुरूनानक (१४६९-१५३९) यांनी नामदेवाप्रमाणे देशाटन करून जातपात विरहित विशुद्ध धर्मतत्त्वे सांगितली. या साऱ्यांची सुरवात आपल्याला दक्षिणेत पहाता येते. महात्मा बसवेश्वरांचे महत्त्व त्या दृष्टीने मान्य करावे लागते."

महात्मा बसवेश्वर, संत कबीर, संत तुकाराम यांना दगडाचा देव अमान्य होता. माणसातला देव त्यांना हवा होता. म्हणून महात्मा बसवेश्वर वचनात म्हणतात -

'दगडाचा देव देव नव्हे, मातीचा देव देव नव्हे

वृक्ष देव देव नव्हे, धातूचा देव देव नव्हे

तसेच संत कबीर आपल्या एका दोह्यात म्हणतात -

'कंकड पत्थर जोड के, मसजिद लई बनाया।

तापर मुल्ला बांग दे, क्या बहिरा हुआ खुदाया।।

आणि संत तुकोबाराया आपल्या अभंगात सेंदूराच्या देवाबद्दल म्हणतात -

'आणिकांच्या कापितामाना। निष्ठूरपणा पार नाही।

सेंदूराचे दैवत केले। नवस बोले तयासी।।

महात्मा बसवेश्वर, संत चक्रधर स्वामी, संत नामदेव, संत तुकाराम यांचे विचार प्रवाह एक होते पण यांना लोककल्याणासाठी जीवघेणा संघर्ष करावा लागला. तर महात्मा बसवेश्वर, महात्मा चक्रधर स्वामी आणि ज्ञानदेवांना लोकहितार्थ स्वातःचे बलिदान द्यावे लागले. ही भारतीय समाज जीवनातील कधीच न भरून निघणारी शोकांतिका आहे. तो एक कलंक आहे. एकूणच या संतांविषयी सांगताना कृष्णा मेणसे लिहितात, "म. बसवेश्वरानंतर १३९ वर्षांनी श्री ज्ञानेश्वरांचा जन्म झाला. त्यांनी महाराष्ट्रात संत संप्रदायाचा पाया घातला. संत नादेवांनी तर अनेक वर्षे पंजाब व